

Kur'ân'ın Hazifli İfadelerinin 7. Yüzyıl Arapların Edebî Zevk, Dili Kullanım Âdet ve Gelenekleriyle İlişkisi

Emrah Dindi

0000-0002-6664-7590

emrah.dindi@deu.edu.tr

Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, İzmir, Türkiye
ror.org/00dbd8b73

Öz

Arap dilinin kalıplarıyla nazil olan Kur'ân'ın hazif, îcâz, izmâr ve ihtisârlı söz yapıları, onu anlamaya çalışan dolaylı muhataplar için en temel problemler arasında yer almıştır. Bu nedenle geleneğimizde yer alan tefsir eserleri doğru anlamı açığa çıkarmak için isim, fiil, harf, cümle vb. metinde söylenmemiş kelime yapılarını tespit, tayin ve takdir etme tasarruf ve çabalarıyla dolu olduğu görülür. Müfessirler ve dilbilimciler, tüm emek ve eforlarını doğrudan murâd-ı ilâhîyi istinbada sarf etmek yerine, tam tersine, büyük oranda Kur'ân âyetlerinin mevcut dizimindeki boşlukları doldurma, eksilteleri tayin, tespit ve takdir etmeyle meşgul olmuşlar, âyetlerin söz dizimini, ibare ve ifadelerini âdetâ yeniden inşa etme çabası içine girmişlerdir. Çünkü metindeki hazifli ifadeler, mevcut hâlleriyle doğru anlamı dolaylı muhatapların zihnine aktarmada yetersizdir. O bakımdan hazifli bu ifadeler, kimi dilbilimciler tarafından kelâmıda bir kusur, bir zaaf olarak da görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırmada, az sözle çok anlam ifade eden Kur'ân'ın hazifli ifade yapıları incelenmiştir. Bu hazifli ifadeler, Kur'ân'ın ilâhî kaynağıyla mı yoksa o dönem Arapların sözlü hitaplarında, yazımsal türlerinde gözettikleri edebî zevkleriyle, îcâz ve ihtisârlı söz söyleme âdet ve alışkanlıklarıyla mı ilişkilidir? Araştırmada bu konu irdelenmiştir. Gerek geleneğimizde gerekse de günümüz akademik çalışmalarda Kur'ân'ın hazifli söz yapıları edebî, nahvî ve belâğî açıdan ele alınmış olsa da bu söz yapılarının 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Araplarının edebî zevk, dili kullanım âdet ve alışkanlıklarıyla ilişkisi ne yazık ki henüz ele alınmamıştır. O nedenle otantik ve özgün olduğunu düşündüğümüz bu çalışmanın alanına yeni katkılar sunacağını ümit etmekteyiz. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı bu araştırma neticesinde, Kur'ân'daki hazifli yapıların, o dönem Arapların kelâm zevkleriyle, dili kullanım âdetleriyle ilişkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Tefsir; Kur'ân; Hazif; Arap Âdetleri; Arap Edebî Zevkleri

Öne Çıkanlar

- Kur'ân'ın hazifli söz yapıları, onu anlamaya çalışan dolaylı muhataplar için en temel problemler arasında yer almaktadır.
- Müfessirler büyük oranda Kur'ân âyetlerinin mevcut dizimindeki boşlukları doldurma, eksilteleri tayin, tespit ve takdirle meşgul olmuşlardır.
- Bu türden ifade yapılarının, o günkü Arapların edebî zevk, dili kullanım âdet ve gelenekleriyle ilişkili olduğu iddia edilmektedir.
- Kur'ân'ın hazifli söz dizgelerinin 7. yüzyıl Arapların edebî zevk, dili kullanım âdet ve gelenekleriyle ilişkili olup-olmadığı hipotezi irdelenmiştir.
- Kur'ân'daki bu hazifli yapıların, o dönem Arapların edebî zevkleriyle, dili kullanım âdetleriyle ilişkili olduğu görülmüştür.

Atıf Bilgisi

Dindi, Emrah. "Kur'ân'ın Hazifli İfadelerinin 7. yüzyıl Arapların Edebî Zevk, Dili Kullanım Âdet ve Gelenekleriyle İlişkisi". *Eskiye*ni 51 (Aralık 2023), 1175-1197.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1289679>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	29 Nisan 2023
<i>Kabul Tarihi</i>	3 Kasım 2023
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Aralık 2023
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - Turnitin
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenedergi@gmail.com
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	Nitelikli Eğitim
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0 creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

The Relationship of Qur'ānic Ḥazif Expressions to 7th-century Arab Literary Taste, Linguistic Usage Customs and Traditions

Emrah Dindi

0000-0002-6664-7590

emrah.dindi@deu.edu.tr

Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, İzmir, Türkiye
ror.org/00dbd8b73

Abstract

The *ḥazif*, *i'jāz*, *ıḍmār*, and abbreviated word structures of the Qur'ān, were revealed by the patterns of the Arabic Language, have been among the most fundamental problems for indirect interlocutors trying to understand it. For this reason, when we take a look at the tafsīr texts in our tradition it is seen that these texts are full of efforts to identify, determine and appreciate unspoken word structures such as nouns, verbs, letters, sentences, etc. in order to reveal the correct meaning. The commentators and linguists, instead of exerting all their efforts and endeavours directly into revealing the divine intent, on the contrary, have been largely engaged in filling the gaps in the current syntax of the Qur'ānic verses, identifying, determining and appreciating the shortcomings, and have endeavoured to reconstruct the syntax, phrases and expressions of the verses. Because the *ḥazif* expressions in the text are insufficient to convey the correct meaning to the indirect interlocutors' mind in their current form. In this respect, succinct and abbreviated expressions have been seen by some linguists as flaws in the word. For this reason, *ḥazif* expressions of the Qur'ān, which express a lot of meaning with few words, were examined in the present study. The question "Are these *ḥazif* expressions related to the divine source of the Qur'ān or to the literary tastes of the Arabs of that period in their oral addresses and literary genres, and the customs and habits of speaking with conciseness and conciseness?" was examined in this study. Although the Qur'ān's literal word structures were handled in literary, syntax and rhetoric terms, both in our tradition and in today's academic studies, unfortunately the relationship of these word structures with the literary taste, language usage customs and habits of the 7th century Hejaz Arabs was not discussed yet. For this reason, we hope that the present study, which we believe is authentic and original, will make new contributions to the literature. The result of the study, in which the literature review method was used, showed that these *ḥazif* structures, were related to the Arabic tastes and language usage customs of that period.

Keywords

Tafsīr; Qur'ān; Ḥazif; Arabic Customs; Arabic Literary Taste

Highlights

- The *hazified* word structures of the Qur'ān are among the most basic problems of its expressions.
- The commentators have been largely engaged in filling the gaps in the current syntax of the Qur'ānic verses, identifying, determining and appreciating the shortcomings.
- It is claimed that such expression structures are related to the literary taste of the Arabs of that day and their customs and traditions in the use of language.
- The hypothesis of whether the Qur'ān's *hazified* syntaxes are related to the literary taste, language usage customs and traditions of the 7th-century Arabs was examined.
- It has been seen that these *hazified* structures in the Qur'ān are related to the literary tastes of the Arabs of that period and the customs of using the language.

Citation

Dindi, Emrah. "The Relationship of Qur'ānic Hazif Expressions to 7th-century Arab Literary Taste, Linguistic Usage Customs and Traditions". *Eskiyeni* 51 (December 2023), 1175-1197. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1289679>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	29 April 2023
<i>Kabul Tarihi</i>	3 November 2023
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Aralık 2023
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - Turnitin
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	4 Quality Education
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0 creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Giriş

Kur'an'ın söz dizgelerinde söylenmemiş yahut gizlenmiş muhtasar üslûp ve ifade yapıları, gerek kadim geçmişimizde gerek çağımızda onun metinsel yapısını çözümlenmede tefsirin en temel sorunları arasında yer almıştır. Sözlü hitaplarda muhatapın konuyu, sözlü hitabı çevreleyen dil dışı bağlamı (*muktezayı hâli*) bilmesinden dolayı söylenmeyen, ancak hâlin delaletinden dolayı sözde telaffuz edilmiş hükmünde kabul edilen, telaffuz edilmemiş lafızların yerini alan,¹ muhatapların zihninde mevcut olan bu eksilteli söz yapıları, daha sonra onu dinleyen birincil muhatapların ahirete göçmeleri, bu sözlü şifahi hitabın iki kapak arasında yazıya geçirilmesi ve kitaplaşması, sonraki muhataplar için Kur'an'ın anlaşılma problemini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın iki kapak arasında yer alan, anlamı sonraki dönem muhatapların zihinlerine aktarmada yetersiz olan bu sözlü ifade yapıları, Kur'an metninin en temel problemleri arasında yer almıştır. O bakımdan geleneğimizde yer alan tefsir metinlerine şöyle bir göz atıldığında, bu metinlerin, doğru anlamı deşifre etmek için isim, fiil, harf, cümle vb. metinde söylenmemiş kelime yapılarını tespit, tayin ve takdir etme tasarruf ve çabalarıyla dolu olduğunu görürüz. Müfessirler tüm emek ve eforlarını doğrudan doğruya murâd-ı/kasd-ı ilâhîyi istinbada sarf etme yerine, murad edilen manayı tayin ve tespit için büyük oranda Kur'an âyetlerinin söz dizimini, onun ifadelerini âdeta yeniden inşa etme (*reconstruction*) çabası içine girmişlerdir.

Bu nedenle bizim bu çalışmadaki amacımız, elbetteki hazfin sebeplerini, şartlarını, gayelerini, gerekçelerini, çeşitlerini; Kur'an'ın ifade yapılarındaki isim, fiil, harf ve cümle haziflerini, icâz, ihtisâr ve izmârlarını tek tek ele alıp, bunların faydalarını tâdâd etmek değildir. Bunlar geleneğimizde Tefsir, *Ulûmu'l-Kur'an*, *İ'râbu'l-Kur'an*, Arap edebiyatı ve belâgatı kitaplarında, günümüzde ise gerek tez² gerekse de makale/bildiri³ düzeyinde

¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, ts.), 1/285-286; Bu makalede Arapça temel kaynaklar, bilgiye erişim kolaylığı sağlamasından dolayı Mektebetu's-Şâmile 3.64 sürümünden verilmiştir.

² Kur'an'ın haziflerini doğrudan ele alan sadece iki tez çalışması yapılmıştır. Kutbettin Ekinci, *Kur'an'da Hazf* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 14-183; Cumali Bütün, *Bakara Sûresinde Terkip Arızalarından Hazif* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 1-68; Edebiyat, nahiv ve belâgat ile ilgili yapılan çalışmalar ise şunlardır. Halil İbrahim Kaçar, *Edebî Yönden Hazif Üslubu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 1-360; Ahmet Karadavud, *Arap Dilinde Hazf* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 1-178; Uğur Öztürk, *Arap Dilinde Hazf* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 1-143; Reyzan Kolo, *Cerîr'in Şiirinde Hazf* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1-109; Abdulgafur Ahmed Halabı, *Nahiv ile Belagatta Harf-i Cerlerin Hazfedilmesi Olgusu* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 1-144; Hazım Al Khafagi, *İmâm ed-Demâmî'nin Mesâbihü'l-Câmi Kitabında Hazif ve Takdîr ile İlgili Nahiv Yorumları* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021), 1-183.

³ Ömer Kara, "Belâgatta Bir "İcâz-ı Hazf" Çeşidi: İhtibâk -Kur'an Metinlerindeki Pratiği-", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler-* 2/1 (1999), 118-162; Kutbettin Ekinci, "Bir Hazf Çeşidi Olarak İhtibâkın Analizi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 6/10 (2013), 42-49; Ali b. Muhammed Ahmed eş-Şehrî, "Hazfu Harfî'l-Cer ve Âsârühü'n-Nahviyye", *Mecelletu Câmi'ati Ummi'l-Kurâ li-'Ulûmi'l-Luğât ve Âdâbihâ* 1/9 (2012), 279-330; Suliman Alomirat, "Cemâliyyetu İttisâi'l-Ma'nâ fi Üslûbi'l-Hazf "Dirâse Belâgiyye fi Dav'i't-Tefâsîri'l-Kur'âniyye", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (2018), 357-385; Nesrişah Saylan, "Vakf/Vasf Halinde "Yâ" Harfinin İsbâtı veya Hazfî Üzerine Bir İnceleme", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2019), 45-66; Şahabettin Ergüven, "Arapçada Kesretü'l-İsti'mâl Gerekçesiyle "Re'â" Fiilinden Hemzenin Kural Dışı Hazfedilmesi Olgusu", *Kilitbahir Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 43-73; Abdullah Kuşçuoğlu, "Hazf Kavramının Kur'an ve Arab Dili Açısından Tahlili", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2019), 25-44; Soaad Ahmed

akademik çalışmalarda zaten fazlasıyla ele alınmıştır. Bunlar arasında doğrudan doğruya Kur'an'da hazfi ele alan tezler olduğu gibi Kur'an'ın dışında nahiv ve balâgat bağlamında ele alan çalışmalar da söz konusudur. Kutbettin Ekinci'nin *Kur'an'da Hazf* adlı doktora çalışmasının birinci bölümünde “sözlü hitabın bir özelliği olarak hazf” alt başlığı altında dil-bağlam, dil-kültür, mütekellim-muhatap ilişkisi çerçevesinde Kur'an haziflerine dikkat çekilmiş olsa da bunun o dönem Arapların dili kullanım zevk ve âdetleriyle ilişkisini etraflıca ele alan müstakil bir çalışmaya henüz rastlanılmamıştır. Dolayısıyla mevcut akademik çalışmalardan farklı, özgün ve otantik olduğunu düşündüğümüz bu çalışmada bizim hedefimiz, bu ifade yapılarının 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Araplarının dili kullanım âdetleriyle, edebî zevkleriyle, onların lugavî kültürel antropolojik⁴ yapılarıyla ilişkisini irdelemektir. Kur'an'ın hazif, îcâz, ihtisâr ve izmârlı söz yapılarını müfessirler, özellikle de dilbilimci ve belâgatçılar, semâvî/lâhûtî, aşkın bir üslûp ve ifadeyle mi yoksa beşerî/nâsûtî bir yapıyla mı yani 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Arapların dili kullanım zevk ve âdetleriyle, onların linguistik antropolojileriyle mi ilişkilendirmişlerdir? İşte bu makalede bu türden sorulara cevap aranmıştır. Dolayısıyla tefsir, lugat, edebiyat ve belâgat literatüründen hareketle ele aldığımız bu çalışmanın neticesinde, bu araştırmanın kadim müfessir ve dilbilimcilerin hazifli ifadeleri, o dönem Arapların dili kullanım âdet ve gelenekleriyle ilişki içinde okuma becerilerini gün yüzüne çıkaracağını ve bunun çağımızda Kur'an'ın dil ve üslubunun nüzul dönemi konuşma ve edebiyat diliyle diyalektik ilişki içinde okunma çabalarına katkı sunacağını ümit etmekteyiz.

1. Hazif

Kelâmın bir kısmının veya bir söz grubundan bir veya birkaç cümlelerin tamamının, bir delilden dolayı düşürülmesi, zikredilmemesi olarak nitelenen hazif,⁵ Kur'an'ın üslûp ve

Aly Sholak, “Vakf Yerinde Vasl Muamelesi Yaparak Getirilen Hazfe İzâh el-Ukberi'nin “î'rabu'l-Kıraati'ş-Şevâz” Adlı Eserindeki Kıraat Edâların Sebeblendirme (Ta'lil) Bakımından Fonetik Bir Çalışma”, *Balkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2020), 253-268; Ramazan Şahin, “Müteşâbih Ayetlerde Eş Anımlı Zannedilen Bazı Olumsuzluk Edatları ve Kâne'nin Muzârisinden Nûn'un Hazfi”, *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2022), 209-254; Abdullah Demirci-Mehmet Gürbüz, “Hazfî'l-Mübteda fi'l-Kur'ani'l-Kerim ve A'razahu'l-Belegiyye”, *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 10 (2022), 42-61; Nihat Yalçın-Uğur Gülbil, “Ahzâb Sûresi Örnekleminde İcaz-ı Hazif Olgusu”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (2022), 255-292; H. İbrahim Kaçar, “Hazif Üslûbu Açısından Meâllerin Değerlendirilmesi”, *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler I- tsh. Kıyasettin Koçoğlu vd. (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/265-284; Halil İbrahim Kaçar, “Türkçe Meallerin Eksiltili Kullanımlar (Hazif Üslûbu) Açısından Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/30 (2006), 169-189; Osman Kara, “Şart Cümlelerindeki Haziflerin Kur'an Çevirilerine Yansıtılması Sorunu”, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2021), 27-48; Servet Demirbaş, “Kur'an'da “Lâ” Edatının Hazfî ve Meallerdeki Çevirisi”, *ULUM: Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (2022), 43-64.*

⁴ Dil antropolojisi/dilbilimsel antropoloji, genel antropolojinin alt dalı olup dilin kültürle, o dili kullanan insanların akıl ve düşünce yapılarıyla, içinde yaşanılan ortam, zaman ve mekanla, coğrafi alt yapıyla ilişkisini ele alan bir bilim dalıdır. bk. Dell Hymes, “Objectives And Concepts Of Linguistic Anthropology”, *The Teaching of Anthropology*, ed. David G. Mandelbaum vd. (Unitet States of America: American Anthropological Association, 1963), 275-302; Dell Hymes (ed.), *Anthropology and Linguistics: Language and Culture in Society: A Reader in Linguistics and Anthropology* (New York: Harper, 1964); Alessandro Duranti, *Dilbilimsel Antropoloji*, çev. Mehmet Gürlek (İstanbul: Kesit Yayınları, 2019). İşte Kur'an dilinin kültürel antropolojisi debu dilin, içinde varlık bulunduğu Hicaz bölgesi Arapların akıl ve mantık, coğrafi, içtimai ve etnografik yapılarıyla, dili kullanım âdet ve gelenekleriyle ilişkisini ele almaktadır.

⁵ Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beirut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1957) 3/102.

ifade tarzlarından, metinsel özelliklerinden biridir. İsim, fiil ve harflerde görülen bu eksiltili/hazifli yapılar, kitaplarda îcâz, ihtisâr, izmâr vb. farklı isimler altında ele alınmış olsa da içerikleri pek fazla değişmemektedir.⁶ O bakımdan hazfi, vezin ve kafiye amacıyla gerçekleşen hazifler; vezin ve kafiye amacı dışında gerçekleşen hazifler şeklinde iki kısımda ele almakta yarar vardır.

1.1. Vezin ve Kafiye Amacıyla Gerçekleşen Hazifler

Şiirde vezne riayet ve seciyi/kafiyeyi korumak, belirli bir düzen içinde seslerin ortaya çıkmasını temin etmek ve sözün musiki yönünün, belli bir ritmin ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla mütekelim tarafından tercih edilen hazifler,⁷ Arap dilinde önemli bir yer tutar. Dolayısıyla Kur'an'da âyet sonlarında fâsıla uyumunu gözetmek gayesiyle ortaya çıkan haziflerin⁸ o dönem Arapların edebî zevkleriyle ilişkisi kuşkusuz göz ardı edilmemelidir. Çünkü dilbilimciler bunu, onların eşsiz söz söyleme sanatlarıyla ilişkilendirmişlerdir. Söz gelimi فَتَشْفَى مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْفَى şeklinde ikil muhatap âyetinde فَتَشْفَى lafzı, “sonra siz (ikiniz) mutsuz olursunuz”⁹ فَتَشْفَى şeklinde ikil muhatap gelmesi gerekirken tekil muhatap gelmiştir. İşte bunun nedeni tıpkı Arapların şiirin zarureti gereği yaptıkları gibi âyet sonlarındaki kafiye, seci ve vezni yani fâsılayı gözetme amacıdır.¹⁰ Şöyle ki bu âyetten önceki ve sonraki âyetlerin fâsıla lafızlarına bakıldığında te'râ/تَعْرَى..., teşkâ/فَتَشْفَى..., ebâ/أَبَى... şeklinde bu lafızların benzer vezin ve seslerle sonlandığı görülür. Çünkü Arap, şiirsel ifadelerde ahengi, sesin kulağa hoş gelmesini ve dili kuralına göre kullanmaya tercih ederdi. Yine وَالْيَلِ إِذَا يَسِرُّ¹¹ âyetinde geçen yesri/يَسِرُّ kelimesinin aslı yesrî/يسري dir. Müzâri olan bu fiilin başına herhangi bir nasp yahut cezmeden bir âmil gelmediği hâlde yani kıyâsî olarak, dil kanunlarına göre hazfedilmesini gerektiren bir durum söz konusu olmadığı hâlde sonundaki yâ/ي hazfedilmiştir. Çünkü

⁶ Kaynaklarda sadece bu başlıklar altında değil aynı zamanda icaz/hazif türü olarak el-iktifâ, el-iktidâ, ihtibâk, ihtizâl, el-îmâ' ve el-kabz başlıkları altında da hazf ve icaz örnekleri işlenmiştir. bk. İbn Masum, *Envâru'r-rabî fi envâ'il-bedî* (b.y.: y.y., ts.), 185; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/117-118; Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1974), 3/202-206.

⁷ İkinci, *Kur'an'da Hazf*, 85.

⁸ Kara, “Şart Cümlelerindeki Haziflerin Kur'an Çevirilerine Yansıtılması Sorunu”, 28.

⁹ Tâhâ 20/117; *Kur'an-ı Kerîm Meâlî*, haz. Halil Altuntaş Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013).

¹⁰ Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğevâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1407), 3/92; 'Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'an*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî (Haleb: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şerikâhu, ts.), 2/906; Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Unmûzecü celîl fi es'ile ve ecvibe 'an ğarâibi âyi't-tenzil*, thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1991), 330; Kafiyeyi benzeştirme hedefinden dolayı ikil/tesniye elifi hazfedilmiş olduğu gibi mansup müfred muhatap zamir de hazfedilmiştir. Örneğin ed-Duhâ 93/3 وَالْأُولَىٰ وَمَا قَلَىٰ رَيْبَكَ وَمَا قَلَىٰ مَا Âyetinde وما قلاك ifadesinden ك zamiri hazfedilmiştir. Bunun da nedeni ulâ/أولى... kalâ/قلى..., secâ/سجى ... lafızlarında görüldüğü gibi diğer âyet sonlarıyla fâsıla/kafiye uyumunu gözetmektir.

Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâġa*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1993), 2/158; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tırâzu li-esrâri'l-belâġa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1423), 3/167; Abdulkâdir el-Baġdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbu lübbâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hânevî, 1997), 2/413; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/107; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/192.

¹¹ el-Fecr 89/4.

Ahfeş'in (öl. 177/793) dediği gibi kelimenin kendi manasından vazgeçildiği zaman harflerinin eksiltilmesi, Arap âdetindedir. Gecenin yürümesi değil, o gecede bulunan kişinin yürümesi anlamına geldiği için kelimenin sonundaki illet harfi hafzedilmiştir.¹²

Kur'an'ın بَغِيًّا أُمِّكَ كَانَتْ وَمَا كَانَتْ بَغِيًّا kelimesinin sonundaki ta/ة harfinin hafzedilmesi de bu kabildendir. Ahfeş'in belirttiği bu durum belki bir dil kaidesi olmasa da bunun Araplardan sadır olan bir tasarruf¹³ olduğunda kuşku yoktur. Bu harfin kelâmın sonunda fâsıla, kafiye uyumu için hafzedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Fecir sûresinin وَلَيَالٍ عَشْرٍ / وَالشَّفْعُ وَالْوَتْرُ / وَاللَّيْلُ إِذَا يَسْرُ / هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حَبْرِ âyetlerine bakıldığında ilk beş âyetinin fâsıla harfinin râ/ر;¹⁴ fâsıla/seci kelimelerinin vezninin ise فَعْلٌ/فَعْلٌ olduğu görülür. Çünkü şiirin veznini oluşturmak ve kafiye de denkliliği sağlamak için kelimenin harflerinden noksanlaştırma (*kabz*) yapmak, o dönem Arap âdetlerindedir.¹⁵ Yine عالمُ الْعَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ¹⁶ âyetinin sonundaki الْمُتَعَالِ kelimesinden yâ/ي'nin hafzedilmiş olması da bu kabildendir. Yani vezni muhafaza etmek kastıyla hafzedilmiştir. Çünkü bu âyetten önce ve sonra gelen âyetlerin fâsıla/seci kelimelerine bakıldığında bi-mikdâr/بِمِقْدَارٍ..., el-müte'âl/الْمُتَعَالِ..., bi'n-nehâr/بِالنَّهَارِ... lafızlarının birbirine yakın vezinde aynı ahenkle sonlandıkları görülür. Şayet müte'âl/الْمُتَعَالِ değil de el-müte'âlî/الْمُتَعَالِي şeklinde yâ/ي hafzedilmemiş bir şekilde olsa idi kuşkusuz âyet sonlarındaki vezin/ölçü, ritim ve ahenk tamamen bozulmuş olurdu.¹⁷ Bu türden örnekler çoğaltılabilir.¹⁸

Bu tür örnekleri kadim Arap şiirinde de görüyoruz. Nitekim cahiliye Arap şiirine baktığımızda meczûm yani kıyâsî olarak cezm yazılmasını gerektirecek herhangi bir

¹² Muhammed Mûsâ, *Hasâisu't-terâkib* (Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.), 155; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/191; Suyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi 'câzi'l-Kur'an* (Beyrut-Lübânân: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 1/232; Bahaüddin es-Sübki, *'Arüsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamîd Hündâvî (Beyrut-Lübânân: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/598.

¹³ bk. Mûsâ, *Hasâisu't-terâkib*, 155; Zerkeşi, *el-Burhân*, 3/107; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/191; Suyûtî, *Mu'terekü'l-akrân*, 1/232; Muhammed Ahmed Hıdır, "Âdâtü'l-'Arabi'l-Kavliyye fi Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm", *Mecelletü'l-Buhâsi'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye* 6/3 (ts.) 56; Öztürk, *Arap Dilinde Hafz*, 18.

¹⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, 3/107.

¹⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibi fi fikhi'l-luğati'l-Arabiyye ve mesâlihâ ve süneni'l-'Arabi fi kelâmihâ* (b.y.: Muhammed Alî Bîzûn, 1997), 173; Suyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğâ ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd Alî Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 266; İbn Masûm, *Envâru'r-Rabî'*, 186.

¹⁶ er-Ra'd 13/9.

¹⁷ Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Fikhü'l-luğâ ve sırrü'l-'Arabiyye*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-'Arabiyye, 2002), 237; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/340; Alî b. el-Huseyin el-Bâkûlî, *İrâbü'l-Kur'an el-mensûb li'z-Zeccâc*, thk. İbrâhîm el-Abyârî (Kahire-Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, Dârü'l-Kütübî'l-Lübânâniyye, 1420), 3/907.

¹⁸ Benzer şekilde el-مُؤْمِنِينَ / el-Mü'min 40/15, لَيْلِيذِرَ يَوْمَ الْقَلَابِ / el-Mü'min, 40/22. âyetlerde asılları et-telâki/التَّلَاقِي ve et-tenâdi/النَّادِي olan kelimelerin sonlarındaki yâ/ي harfinin; yine وَتَقَبَّلَ دُعَاءَهُ /ibrâhîm 14/40, وَنُذِرَ /el-Kamer 54/16-18, نَذَرَ /er-Ra'd 13/32 ve وَقَبَّلَ دُعَاءَهُ /ez-Zümer 39/17. âyetlerde asılları du'â/دُعَاءِي, نُذِرِي/نَذَرِي, 'ikâbî/عِقَابِي ve 'ibâdî/عِبَادِي olan kelimelerden izâfet yâ/ي sınıfın hafzedilmiş olması (bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 3/340; Se'âlibî, *Fikhü'l-luğâ*, 237), aynı şekilde فَنُذِرُ /el-Mürselât 77/39, فَنُذِرُ /el-Hicr 15/45, اِهَانُنِي /el-Fecr 89/15-16 ve اِهَانُنِي /ez-Zümer 39/16. âyetlerde asılları fe-kidûni/فَكِيدُونِي, tübeşşirûni/تُبَشِّرُونِي, ehânenî/اهَانُنِي, ekremenî/اِكْرَمُنِي ve فاتقوني olan kelimelerin sonlarındaki mansûb muttasıl zamir yâ/ي'nin hafzedilmiş olması da makda'lardaki vezin ve fasılayı denkleştirme amacına matuftur.

durum olmadığı hâlde fiilin sonundan yâ/ي'nin hafzedildiği görülmür. Söz gelimi Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın (öl. 609 [?]) bir şiirinde kafiye/seci uyumu için لا يفري şeklinde gelmesi gereken lafız, meczûm bir konumda yani yâ/ي hafzedilmiş bir hâlde لا يفر olarak gelmiştir.¹⁹ Yine nisbesiz verilen bir Arap şiirinde²⁰ vezne uysun diye الخلدخال kelimesinden elif/ا harfinin hafzedilip الخلدل şeklinde dönüştürülmüş olması ve yine cahiliye şairlerinden Avf b. Atiyye b. Amr el-Har'a'nın (ö.?) bir şiirinde²¹ olduğu gibi vezne/kafiyeye uysun diye beytin sonundaki فَرَارَةٌ kelimesinin sonundan ta/ة harfinin eksiltilerek/hafzedilerek ve kelimeye elifu'l-işbâ' ziyade edilerek kelimenin فارا lafzına dönüşmesi bu kabildendir. Benzer biçimde cahiliye şairlerinden Lebîd b. Rabî'a'nın (öl. 40/660) bir şiirinde vezni/kafiyeyi korumak için وعجلى kelimesinden yâ/ي'nin hafzedilerek وَعَجَلْ şekline dönüştürülmüş olması,²² aynı şekilde A'sâ'nın (öl. 7/629 [?]) bir şiirinde أنكرني kelimesinin sonundaki yâ/ي'nin terkedilmiş olması ve أنكرنْ lafzına dönüşmesi²³ hem cahiliye ve hem de İslam dönemi şairlerinden olan Ka'b b. Mâlik'in (öl. 50/670) bir şiirinde بالوادي kelimesinin sonundan بالواد şeklinde yâ/ي'nin hafzedilmiş olması bu kabildendir.²⁴ Bu ister vezin isterse başka nedenlerden olsun onların şiirlerinde çokça yaygın olan bir durumdur. Örnekler daha da çoğaltılabilir.²⁵

Şiirden farklı olarak her ne kadar geleneğimizde Kur'an'da anlamı gözetmenin lafzın tenasübünü yani kafiye ve uyağı gözetmeye öncelikli olduğu²⁶ ileri sürülmüş olsa da onun tekellüm, telif ve tertibinde kuşkusuz mana ve mesaj kadar vezin ve kafiye (*muvâzene, muâdele, müşâkele, mûmâsele ve müşâbehe*) zevki de gözetilmiştir. Bunun da nedeni, ilk muhatap Mekkeli Araplarda vezin ve kafiyenin hoşça gidiyor ve tutulur olmasıdır. Dolayısıyla Allah'ın, onların yaygın, meşhur, maruf ve kendi aralarında makbul zevkleri üzere hitap etmiş olması, 7. yüzyıl Arapların dil ve edebî antropolojilerini hesaba katmış olmasıdır. Her ne kadar şiir ve secide mana, vezne/kaliba tabi kılındığından dolayı şiir ve vezin, kimi İslam bilginleri, özellikle de Eş'arîler tarafından Kur'an'dan nefyedilse ve Kur'an kelâmı için seci bir ayıp görülse de Mekkî hitaplarda nazma, ahenge gösterilen ehemmiyetin manadan pek de geri kalır bir yanı yoktur. Hatta kimi sûre ve âyetlerde hitap sanki salt nazım zevkini,

¹⁹ وبعض القوم يخلق ثم لا يفري ما خلقت ... وأراك تفرى ما خلقت bk. Ebû Saîd es-Sîrâfî, *Şerhü Kitâbi Sibeveyh*, thk. Ahmed Hasen Mehdelî-Alî Seyyid Alî (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 5/57; İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ti'l-i'râb* (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/136.

²⁰ غَرَّتْهُ الْوِشَاحَيْنِ صَمُوتُ الْخَلْدَلِ bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 173; Muhammed b. Ca'fer el-Kazâz el-Kayravânî, *mâ Yecâzu fi's-şâ'iri li'z-zarûreti*, thk. Ramazân Abdü'd-Tevvâb, Salâhuddîn el-Hâdî (Kuveyt: Dâru'l-Arûbe, ts.), 212; Suyûtî, *el-Müzhir*, 1/266.

²¹ وكادت فَرَارَةٌ تَشْقَى بِنَا ... فَأُولَى فَرَارَةٌ أُولَى فَرَارَا bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 174; Kayravânî, *mâ Yecâzu fi's-şâ'iri li'z-Zarûreti*, 231; Seleme b. Müslim el-'Avtebî, *el-İbâne fi'l-luğati'l-'Arabîyye*, thk. Abdülkerîm Halîfe vd. (Saltanatu Ammân: Vizâretu't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999), 1/140.

²² وَإِذْ يَقُولُ نَبَأٌ خَيْرٌ نَقَلُ ... وَيُؤَدِّئُ اللَّهُ رَبِّي وَعَجَلْ bk. Se'âlibî, *Fikhü'l-luğâ*, 231; İbn 'Uşûr el-İşbilî, *Derâiru's-şî'r*, thk. es-Seyyid İbrâhim Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Endülüs, 1980), 128.

²³ وَمِنْ شَانِي كَاسِفٍ وَجُهَةٌ ... إِذَا مَا انْتَسَبْتَ لَهُ أَنْكَرُنْ bk. Se'âlibî, *Fikhü'l-luğâ*, 231; İbn 'Uşûr, *Derâiru's-şî'r*, 137.

²⁴ مَا بَالُ هَمْ عَمِيدِ بَاتِ يَطْرُقُنِي ... بِالْوَادِ مِنْ هِنْدٍ إِذْ تَعْدُو عَوَادِيهَا bk. 'Avtebî, *el-İbâne*, 1/198.

²⁵ bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 174.

²⁶ Sübkî, *'Arüsü'l-efrâh*, 1/541.

ahengi doyurmak için teşekkül etmiştir. Vezin ve ölçüyü gözetme maksadıyla âyet sonlarından harflerin hazfedilmesi yahut kelimenin orijininde olmayan bir harfin kelimeye ziyade yapılması ya da vezne uysun diye kelimenin anlam açısından bulunması gereken konumundan alınıp yerinin değiştirilmesi (*takdîm ve te'hîr*) örnekleri de bu durumu teyid eder özelliktedir. Elbetteki uzun sûrelerde baştan sona bir sûrenin fâsıla/uyaklarının tek tip başlayıp tek tipte bittiğini ileri sürüyor değiliz. Bir pasajda fâsıla türü değişse ve farklı fâsılalara geçilse de iki, üç yahut daha fazla âyet arasında fâsılayı gözetme mantığı hiç değişmemektedir. Kuşkusuz Kur'ân hitabında çok aşikâr bir şekilde hazf, îcâz, ihtisâr ve izmârla gözetilen bu bedi'î sanatsal zevki, 7. yüzyıl Arap dil antropolojisinde, Arap edebî zevkinde aramak gerekir. Dolayısıyla Kur'ân'da yer alan bütün bu yapılar, onun ilâhî/semâvî özelliğinden değil, 7. yüzyıl temelli beşerî, kültürel antropolojik dil yapısından kaynaklanmaktadır.

1.2. Vezin ve Kafiye Amacı Dışında Gerçekleşen Hazifler

Vezin ve kafiye amacı dışında gerçekleşen haziflere gelince bunlar ya harf hazifleri ya da kelime ve cümle hazifleridir. Öncelikli olarak harf haziflerine bakıldığında bu haziflere, yalnızca vezin ve kâfiye tenâsübü için değil; farklı gerekçelerle de başvurulduğu görülür. Söz gelimi *وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ*²⁷ âyetinde *ك* takdirinde olduğu gibi *اللام* hazfedilmiştir.²⁸ Yine *عَلَّيْتُ الرَّؤْمَ*²⁹ âyetinde asıl ifade *غلبت* şeklindedir, ancak *لقد* mahzûf ve muzmardır. Benzer biçimde *سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى*³⁰ âyetinde *سِيرَتَهَا* ifadesinin aslı *سیرتها* *إلى* şeklindedir yani sözdizimden *إلى* harfi hazfedilmiştir. Aynı şekilde *اِخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ*³¹ âyetinde *من قومه* ifadesinden *من* hazfedilmiş, gizlenmiştir. Bu türden hitap yapılarının nedeni o dönem Arap kelâmındaki âdet ve geleneklerdir. Çünkü kelâmı hazif, Arapların şanından/âdetindedir.³² Söz gelimi cahiliye Arap şiirine baktığımızda örneğin Tarafe b. el-'Abd'ın (öl. 564 [?]) bir şiirinde *أحضر*³³ fiilinin başında *أ* harfinin ve yine Nâbiğa ez-Zübyânî'nin (öl. 604 [?]) bir dizisinde *كلفتني* ifadesinin başında *لقد* harfinin hazfedilmiş/gizlenmiş olduğunu,³⁴ aynı şekilde *أ'şâ'nın* bir şiirinde *لا أباك* sözünde *لا أباك* *ك* harfine bitişen *اللام* harfinin hazfedildiğini³⁵ görürüz.

Araplar sadece, bir harfi yahut bir ismi/kelimeyi hazfetmezlerdi. Aynı zamanda o şeye îma ve işâret ederek kelimeden bir harfi veya kelimenin yarısını yahut daha fazlasını da

²⁷ el-Mutaffifin 3/83.

²⁸ İbnü'ş-Şecerî, *Emâli İbni'ş-Şecerî*, thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî (Kâhire: Mektebetü'l-Hâneci, 1991), 2/130.

²⁹ er-Rûm 30/2.

³⁰ Tâhâ 20/21.

³¹ el-A'râf 7/55.

³² Halabî, *Nahiv ile Belagatta Harf-i Cerlerin Hazfedilmesi Olgusu*, 26-27.

³³ İbn Cinnî, *Sırru smâ'ati'l-i'râb*, 1/294-295; İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 177; Se'âlibî, *Fikhü'l-luğa*, 237-238; Ebû Alî el-Hasen b. Abdillâh el-Kaysî, *İzâhu şevâhidi'l-îzâh*, thk. Muhammed b. Mahmûd ed-De'cânî (Beirut-Lübnân: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1987), 1/284; Suyûtî, *el-Müzhir*, 1/267.

³⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 177; Bu şiir için ayrıca bk. Ebû Sa'd el-Âbî, *Nesrü'd-dürri fi'l-muhâdarât*, thk. Halîd Abdulğani Mahfûz (Beirut-Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 6/224; Ahmed b. Abdilvahhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-erab fi funûni'l-edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 3/262; Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 8/451.

³⁵ İbnü'ş-Şecerî, *Emâli*, 2/128.

hazfederlerdi. Örneğin, لم يكن ifadesinin aslı لم يكن. Yine, fakat şöyle yapacağım/ ولاك و لاك ifadesinde فعل كذا nin aslı ولكن dir. Onlar terhîm³⁶ yaparak da kelimenin sonundan harfi hazfederlerdi. Şöyle ki صاحب یا seslenişini kastederek صاحب یا demeleri; یا حار diyerek یا حارث kastedmeleri bu kabildendir.³⁷ ولكن kelimesindeki ن harfinin hazfini muhadram şairlerden Necâşî el-Hârisî'nin (öl. 40/660) bir şiirinde de görüyoruz.³⁸ O bakımdan Sîbeveyh, لم اك/ لم اك vb. türden kelime sonlarında harfleri hazfetmeyi, Arapların, kelâmalarında (günlük konuşma dillerinde) çokça geçen kelimelerin hâlini değiştirme âdetleriyle ilişkilendirmiştir.³⁹ Arapların gündelik konuşma dillerinde hazfi çok yaygın kullandıklarına dair klasik kaynaklarda pek çok örnek söz konusudur.⁴⁰

Bu türden 7. yüzyıl Arap dil antropolojisine ait kullanımlar, kelime sonlarındaki ن harfinin hazfedilmiş olduğu ... نك...⁴¹ وَإِنْ يَكُ...⁴² وَلَا تَكُ...⁴³ âyet örneklerinde görüldüğü gibi Kur'an'da da azımsanmayacak oranda yer alır. Harf hazifleriyle ilgili daha pek çok âyet ve İslam öncesine ve sonrasına ait Arap şiiri, örnek verilebilir.⁴⁴ Ne var ki kelimenin sonundaki mütekellim “ya/ى”sının sonundan ya harfinin hazfedilmesinde Kur'an hattında bir bütünlük olmadığı gibi, كان fiilinin يكون/يكون müzârisinden ن harfinin hazfedilip-hazfedilmemesi konusunda da bir bütünlük yoktur. Söz gelimi nahiv/gramer açısından nûnun hazfedilme ilkelerini taşıdıklarından dolayı مِنَ الْمُشْرِكِينَ⁴⁵ وَمَلَأْتُكَ⁴⁶ وَمَلَأْتُكَ بَعْيًا⁴⁷ âyetlerinde nûn hazfedildiği hâlde aynı gramer kurallarına sahip olmalarına rağmen وَمَلَأْتُكَ بَعْيًا⁴⁸ وَمَلَأْتُكَ بَعْيًا⁴⁹ وَمَلَأْتُكَ بَعْيًا⁵⁰ وَمَلَأْتُكَ بَعْيًا⁵¹ âyetlerinde

³⁶ Terhîm, telaffuzu kolaylaştırmak için ismin sonunun hazfedilmesidir. bk. Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Cemâ'atün mine'l-'ulemâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1983), 56.

³⁷ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut-Lübân: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.), 186-187.

³⁸ فلاست بآتيه ولا أستطيعه... ولاك اسقي إن كان ماؤك ذا فضل bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, 186-187; İbnü's-Şecerî, *Emâli*, 2/167; İbn Abdi Rabbih, *el-'İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1404), 4/268; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-fesâha* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1982.), 80; 'Ukberî, *Şerhü dîvânî'l-Mütenebbî*, thk. Mustafâ es-Sakâ vd. (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1978), 1/243.

³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hânevî, 1988), 2/196; Sîbeveyh, hazif ve izmârları muhatabın kelâmdan kastedilene bilmesi bunun artık yaygın bir kullanım hâline gelmesi nedeniyle mütekellimin kolayı tercih etmesiyle ilişkilendirdiği gibi o dönem Arapların gündelik konuşma ve yazı dillerinde çokça başvurdukları/kullandıkları lugavî bir kültür olmasıyla da ilintilendirmiştir. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/224, 275, 280-281, 284; 2/179; 3/499, 529; 4/481; İkinci, *Kur'an'da Hazf*, 21; Ergüven, “Arapçada Kesretü'l-İsti'mâl Gerekçesiyle “Re'â” Filinden Hemzenin Kural Dışı Hazfedilmesi Olgusu”, 46-47; Kuşcuoğlu, “Hazf Kavramının Kur'an ve Arab Dili Açısından Tahlili”, 29.

⁴⁰ Örnekler için bk. İkinci, *Kur'an'da Hazf*, 19.

⁴¹ el-Müddessir 74/43-44.

⁴² el-Mü'min 40/28.

⁴³ en-Nahl, 16/127.

⁴⁴ bk. İbnü's-Şecerî, *Emâli*, 2/128-153.

⁴⁵ en-Nahl 16/120.

⁴⁶ Meryem 19/20.

⁴⁷ Meryem 19/9.

⁴⁸ el-İsrâ 17/111.

⁴⁹ el-En 'âm 6/101.

⁵⁰ Meryem 19/4.

⁵¹ Meryem 19/14.

nûn harfi hazfedilmemiştir. Yine farklı sûrelerde aynı âyet kalıplarının birinde söz gelimi ⁵² وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ayetinde ن harfi, sakıt iken; diğer bir ayette örneğin ⁵³ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ayetinde sabit kalmıştır. Benzer şekilde aynı ifade kalıplarıyla gelen ⁵⁴ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّنْهُ هَؤُلَاءِ, ⁵⁵ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ayetlerinde hazfedilmiş olduğu hâlde ⁵⁶ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّنْ لِّقَائِهِ ayetinde ispat olunmuştur. Yine, ⁵⁷ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ, ⁵⁸ أَلَمْ يَكُ نَظْفَةً مِّنْ مَّيِّ يَمْنَىٰ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ, ⁵⁹ أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ayetlerinde müzârî fiilden nûn hazfedildiği hâlde ⁶⁰ أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ayetlerinde ise hazfedilmemiştir. O bakımdan aynı gramer şartlarına sahip oldukları hâlde bir âyette ن harfinin sakıt, diğer âyette sabit olmasını çağdaş araştırmacılar, ⁶¹ her ne kadar bir hikmete yani belâğî anlam incelik ve farklılıklarına bağlasalar da tam tersine bunu, o dönem Arapların bütünlüksüz, parçalanmış kabile yapısı dili kullanım âdet ve gelenekleriyle ilişkilendirmek daha doğru olacaktır.

Vezin ve kafiye amacı dışında gerçekleşen diğer hazifler ise kelime veya cümle hazifleridir. İsim veya fiil olsun kelime ve cümlelerin hazif, îcâz, ihtisâr ve izmârları da o dönem Arapların dili kullanım âdet ve gelenekleriyle ilişkilidir. Söz gelimi ⁶² الْحُجُّ أَشْهُرٌ ayetindeki hazif bu kabildendir. Şöyle ki “*Hac belli aylardır*” manasında değil, “*Haccın vakitleri belli aylardır*” ⁶³ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ أَوْقَاتٌ kelimesi hazfedilmiştir. ⁶⁴ Çünkü Avtebî'nin dediği gibi, Araplar, anlam muhatabın zihninde bilindiğinden dolayı özellikle de muhataplar tarafından malum ve meşhur olan isimlerde muzâf ismini düşürüp, onun yerine muzâfun ileyh ile yetinirlerdi. ⁶⁵ Yine, “*Bunun üzerine Musa'ya, “Asan ile denize vur” diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı*” ⁶⁶ أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ayetinde de hazif söz konusudur. Normalde hazifsiz yani olması gereken hâli, “*Asanı denize vur*”, diye vahyettik. *Musa esasını denize vurdu ve deniz derhal yarıldı*” ⁶⁷ أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ayetinde de hazif söz konusudur. Normalde hazifsiz yani olması gereken hâli, “*Asanı denize vur*”, diye vahyettik. *Musa esasını denize vurdu ve deniz derhal yarıldı*” ⁶⁸ Aynî şekilde “*Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni*

⁵² en-Nahl 16/127.

⁵³ en-Neml 27/70;

⁵⁴ Hûd 11/17.

⁵⁵ Hûd 11/109.

⁵⁶ es-Secde 32/23.

⁵⁷ el-Müddessir 74/43-44.

⁵⁸ el-Kiyâme 75/37.

⁵⁹ el-Mü'min 40/50.

⁶⁰ el-Mü'minûn 40/85.

⁶¹ el-Mü'minûn 23/105.

⁶² en-Nisâ 4/97.

⁶³ Bu ن harfinin âyetlerde sübûtunu ve sukûtunu yani açığa çıkmasını yahut hazfedilmiş olmasını, belâğî anlam incelikleriyle/hikmetle ilişkisine dair bk. Şahin, “Kâne'nin Muzârisinden Nûn'un Hazfi”, 239-250.

⁶⁴ el-Bakara 2/197.

⁶⁵ Takyuddîn İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (el-Medînetü'l-Münevvere: Mecmeu'l-Melik Fahd li-Tıbbâti'l-Mushafi'-Şerîf, 1995), 20/466.

⁶⁶ 'Avtebî, *el-İbâne*, 2/15.

⁶⁷ eş-Şuarâ 26/63.

⁶⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 156; İbnü's-Şecerî, *Emâli*, 2/123.

(zindana) gönderin' dedi. 'Yûsuf! Ey doğru sözlü! ... hakkında bize yorum yap" *أَنَا أَنْبَيْتُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ* "Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni (zindana) gönderin' dedi. Onu zindana gönderdiler, zindanda Yusufun yanına gelip ona şöyle dedi: 'Yûsuf! Ey doğru sözlü! ... hakkında bize yorum yap", *أَنَا* takdirleriyle ortaya konmuştur. Şerîf el-Mürtezâ bunu, başka kelâmı olmayan fasih ihtisâr ve hayret verici hazifler arasında saymıştır.⁶⁹

Yine "Bu, suçlular hoşlanmasa da Allah'ın hakkı ortaya çıkarması ve bâtılı ortadan kaldırması için" *يُضِلُّ الْبَاطِلَ وَيُخَلِّصُ الْحَقَّ* âyetinde bunu yaptı/هذا فعل cümlesinin;⁷¹ aynı şekilde "Yüzleri kararanlara, 'İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi'?" *فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ* ⁷² âyetinde *أَكْفَرْتُمْ* cümlesinden önce, onlara şöyle denilir/فيقال لهم ifadesinin; yine "Melekler onları karşılarlar: 'İşte bu, size vaad edilen (mutlu) gününüzdür'" *وَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ* ⁷³ âyetinde *هَذَا* işaret isminden önce, onlar şöyle derler/يقولون cümlesinin;⁷⁴ *اعملوا آل داود* ⁷⁵ âyetinde "Ey Davud ailesi! Bu nimetlere şükrederek güzel işler yapınız" *اعملوا الأعمال* ve bu nimetler/الأعمال الصالحة gibi güzel işler/الصلحة takdirinde görüldüğü gibi güzel işler/الصلحة ve bu nimetler/هذه التعم ifadelerinin hafzedilmiş olması bu kabildendir.⁷⁶ Daha pek çok âyet örnek gösterilebilir.⁷⁷ Kur'an'da haber yahut şart cümlelerinin cevabının gizlenmiş olması da bu kabildendir. Örneğin, *وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْحَبَالُ* âyetinde *لَوْ* ile gelen şart cümlesinin cevabı yani *لكان هذا القرآن* ifadesi mahzûf ve muzmardır. Çünkü kelâmın, söylev ve nutkun kendisine işaret etmesiyle yetinerek ve muhatabın da anladığına güvenerek haber/cevap cümlesini hafzetmek/gizlemek (*el-keff*), cümleyi kopuk, eksiltili bırakmak o dönem Arapların lügavî/filolojik âdet ve geleneklerindendi.⁷⁸ Şart cümlesinin cevabının ve haber cümlelerinin hazif ve ihtisârına ilişkin âyet örnekleri çoğaltılabilir.⁷⁹

Kur'an'daki isim ve fiil/cümle türünden bu hazifli yapıların nedeni kuşkusuz o dönem Arapların dili kullanım âdetleridir. Çünkü muzmar, mahzûf ve muhtasar söz dizgeleri, cahiliye Arap şiirinde de azımsanmayacak oranda çoktur. Söz gelimi Şenferâ'nın (öl. 525-550 arası) şiirinde *خامري* kelimesinden önce *التي يقال لها* sîla cümlesinin gizlenmiş olması;⁸⁰

⁶⁹ Yûsuf 12/45-46.

⁷⁰ Şerîf el-Mürtezâ, *Emâlî'l-mürtezâ*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1954), 2/71; İbnü's-Şecerî, *Emâlî*, 2/124.

⁷¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 156,

⁷² Âl-i İmrân 3/106.

⁷³ el-Enbiyâ 21/103.

⁷⁴ Se'âlibî, *Fıkhü'l-luğa*, 238.

⁷⁵ Sebe' 34/13.

⁷⁶ İbnü's-Şecerî, *Emâlî*, 2/125-126.

⁷⁷ bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, 133-147; İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 156, 176-177, 183; Se'âlibî, *Fıkhü'l-luğa*, 236-238; İbnü's-Şecerî, *Emâlî*, 2/123 vd.

⁷⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 197, 183; Se'âlibî, *Fıkhü'l-luğa*, 232; Suyûtî, *el-Müzahir*, 1/268.

⁷⁹ Bu âyetlerden bazıları için bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, 186, 142; 'Avtebî, *el-İbâne*, 1/448-449; İbnü's-Şecerî, *Emâlî*, 2/122.

⁸⁰ *فلا تدفنوني إنَّ دَفَنِي مُحَرَّمٌ ... عَلَيْكُمْ وَلَكِنْ خَامِرِي أُمَّ عَامِرٍ* bk. Se'âlibî, *Fıkhü'l-luğa*, 238; İbnü's-Şecerî, *Emâlî*, 2/125.

Evs b. Hacer et-Temîmî'nin (öl. 620) şiirinde, “Köpeklere şöyle dedi: Bugün gibi ne talep edilen ve ne de talep eden bir gün görmedim” لم أر كاليوم مطلوباً وطالبا”⁸¹ yine Hansâ'nın (öl. 24/645) bir dizisinde ما في ورده عارٌ cümlesinin hazfedilmiş olması; ⁸² yine Hansâ'nın (öl. 24/645) bir dizisinde ما في ترك ورده terkiibinden önce ترك ورده gibi mastarının hazfedilmiş olması bu kabildendir.⁸² Benzer biçimde Nâbiğa ez-Zübyânî'nin bir şiirinde أزمعت من آل A'şâ'nın mastar isminin hazfedilmiş olması⁸³ ve A'şâ'nın آل أزمعت من آل beytinde mevcut muhtasar ve mahzûf ifadelerin “Leyla ailesinin hatırı ve onlara olan hasretinden dolayı ailende yenilik yapmaya karar verdin mi?” أزمعت من أجل آل ليلى وشوقك”⁸⁴ Aynı şekilde İmruu'l-Kays'ın (öl. 540 dolayları) bir dizisinde “Senin dışında bir elçi bize gelmiş olsaydı, onu geri çevirdik” لرددناه/لدفعناه şart cümlesinin cevabı olan لو أتانا رسولٌ سواك”⁸⁵ yine cahiliye şairlerinden Abdi Menâf b. Rabî' el-Hüzelî'nin (öl. ?) bir şiirinde إذا nın cevabının mahzûf olması ve “onları bu mekâna soktuğunuzda (deve sahiplerinin develeri tard ettiği gibi) öyle bir tard edişle tard edin ki...” إذا اسلكوهم في هذا الموضع شلوهم שלא” şeklinde şairin, fiile delalet ettiğinden dolayı sadece شلا mastarını zikretmekle yetinmesi ve dolayısıyla mahzûf bir شلوهم cümlesinin yer alması⁸⁶ ve Ebû Duâd el-Eyâdî'nin (öl. 540-567 arası) şiirinde de فكوني ifadesinden sonra “Benden memnun olmasan da ne isen benimle öyle ol” فكوني معي على ما أنت عليه، فإن لم ترضى فينبني” şeklinde uzunca haziflerin takdir ve tayin edilmesi⁸⁷ bu kabildendir. Bu örnekler, daha da çoğaltılabilir.

2. Hazfin Arapların Edebî Zevk ve Dili Kullanım Âdet ve Gelenekleriyle İlişkisi

Bu hazif, izmâr ve ihtisârların nüzul dönemi Arapların dili kullanım âdetleriyle ilişkisine gelecek olursak kuşkusuz kelimedeki harfleri yahut ibare ve ifadelerde cümleyi hafız etmek, salt Araplara ve onların dili kullanımlarına özgü bir durum değildir. Bilakis tüm dillerde, görülen bir söylev yahut yazınsal bir özelliktir. Cenab-ı Hak, Araplara kendi lugatlarıyla, aklettikleri, düşündükleri ve zihin dünyalarındaki şeylerle konuşmuştur.⁸⁸ Daha doğrusu

⁸¹ كاليوم مطلوباً ولا طلباً bk. İbnü'ş-Şecerî, *Emâlî*, 2/126-127.

⁸² يا صخرٌ وزادٌ قد تتأذرنه... أهل الموارد ما في ورده عارٌ bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 178.

⁸³ ولكن ما وراءك يا عيصمُ bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 179.

⁸⁴ أزمعت من آل ليلى ابتكاراً... وشطت على ذي هوى أن تُزارا bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 179; Kazvîni, *el-İzâh*, 1/111.

⁸⁵ وجدك لو شيءٌ أتانا رسوله... سواك ولكن لم نجد لك مدقعا bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 136; İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 197; Se'âlibî, *Fihü'l-luğa*, 232; İmruu'l-Kays'ın bu şiiri için ayrıca bk. İmruu'l-Kays b. Huçr, *Dîvânü İmruu'l-Kays*, nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2004), 126; Şerif el-Mürtezâ, *Emâlî*, 2/62; Ebü'l-Haccâc eş-Şentemerî, *Eş'ârü's-şu'arâ'u's-sitteti'l-câhiliyyîn* (b.y.: y.y., ts.), 23; 'Avtebî, *el-İbâne*, 1/450.

⁸⁶ إذا أسلكوهم في فتادة... شلا كما تطرد الجمالة الشردا bk. İbnü'l-Cevâlikî, *Şerhü edebi'l-kâtib*, thk. Mustafâ Sâdik er-Râfî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 255; Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 7/39-41; İbnü'ş-Şecerî, *Emâlî*, 2/122; 3/30; Şerif el-Mürtezâ, *Emâlî*, 1/3; 2/310.

⁸⁷ إن من شيمتى لبدل تلادى... دون عرضى فإن رضيت فكوني bk. Şerif el-Mürtezâ, *Emâlî*, 2/73; İbnü'ş-Şecerî, *Emâlî*, 2/127.

⁸⁸ 'Avtebî, *el-İbâne*, 1/449.

onların kelâm kalıpları ve kelâmı kullanma âdetleri üzere konuşmuştur. Nitekim verdiğimiz örnekler de Kur'an'ın dil, ifade ve üslûbunun o dönem Arap dil ve üslûbunun, edebî kültürünün bir yansıması olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu nedenle Kur'an ifadelerinin îcâz ve hazif özelliğinde aşkın (*müte'âl*), harikulâde bir durum, bir hikmet ve sır aramanın yahut bunu ilâhî üslûbun bir özelliği veya onun bir mükemmelliği ya da noksanlığı olarak görmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü veciz bir kelâm ile hitap etmek, zaten o dönem Arapların hitabelerinde aranan ve hatta kendisiyle iftihar edilen fesâhat belâgat özelliklerindendi. Özellikle kelâmda îcâz, ihtisâr, iktisâr, izmâr ve hazif yapmak Arap âdetlerindendi.⁸⁹ Bunlar o dönem Arap kelimasında mevcut olan şeylerdi.⁹⁰

Araplar, kelâmın zahirinde o anlama delalet eden bir gösterge/sözcük olmasa da sözün zahiri, mevcut ifade ve diğer göstergeler eğer manaya delalet ediyorsa kelâmı hafzederlerdi.⁹¹ Araplar, îcâza son derece meyilli, kelâmı uzatmaktan ise son derece uzak idiler, kelâmı uzatmayı garip, tuhaf, kerih görür ve bundan uzak durulardı.⁹² Hitaplarında kelâmı hafzetmek Arapların güzel âdetlerindendi.⁹³ Hatta îma ve işâret, yani anlamı îma ve işâret yoluyla aktarmak, kuşkusuz ibareden, onu lafızlarla anlatmaktan onların nezdinde daha belîğ idi.⁹⁴ Bir sözde, kelâmda kelimeyi yahut cümleyi hafzetmek o kelâmda onu zikretmekten onların nezdinde daha açık ve daha seçik (*belîğ*) idi.⁹⁵ Bu yüzden bazen kelimenin bir kısmını hafzederlerdi, zira bunu kelâmın fesâhat ve belâgatından addederlerdi. Çünkü sözün muktezası, manaya delalet ettiğinden dolayı, hazifli söz sanki söz dizgesinde nutuk edilmiş gibi olurdu. Bu nedenle onların kelâm âdet ve alışkanlıkları üzere nazil olan Kur'an'da da hazifli, veciz ve muhtasar söz son derece çoktur.⁹⁶ O bakımdan onun binlerce yıllık tefsirinde, sözün boşluğunu yani hazif, îcâz, ihtisâr ve izmârları takdir, tayin ve tesbit, şüphesiz hitabın/metnin en temel yapısal sorunları (*müşkilü irâbi'l-Kur'an*) arasında yer almıştır.

7. yüzyıl Araplarının nezdinde, nutuk, nazım ve nesrinde bu bir sanat olsa da sözü, kelâmı yani ilâhî hitabı en azından sonraki okurlar için müşkil/sorunlu bir duruma düşürdüğünü de kabul etmemiz gerekir. Çünkü belîğ kelâm, mütekellimin zihnindeki anlamı muhatabın aklına ileten kelâmdır. Kuşkusuz bir kelâm, hatibin, mütekellimin yahut yazarın zihnindeki anlamı dinleyiciye yahut okura aktardığı oranda belîğdir. Bu da lafızlar açık, anlaşılır ve anlamları ifade edecek sayısal yahut anlamsal yeterlikte olduğunda ancak mümkün olur. Anlamanın çokluğundan dolayı lafızlar da çok olur,

⁸⁹ İbn Fevrece el-Burücerdî, *el-Feth 'alâ ebi'l-feth*, thk. Abdülkerîm ed-Düceylî (Bağdâd: Dârü's-Suûni's-Sekâfiyye el-Âmme, 1987), 105; Vâhidî, *et-Tefsîrül-basîd*, thk. Risâletü Doktora bi-Câmiati'l-îmâm Muhammed b. Sûüd (Riyâd: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi, 1430), 21/150; İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 156, 176; Suyûtî, *el-Müzhir*, 1/261, 267; Kazvînî, *el-İzâh*, 1/110; Se'âlibî, *Fikhü'l-luğa*, 237.

⁹⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ül-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000), 1/12; Taberî'nin Kur'an'ın ifade ve ibarelerini Arapların kelim kalıp ve kullanımlarıyla ilişkilendirmesini etraflıca irdeleyen bir makale için ayrıca bk. Ayşe Uzun, "Taberî Tefsirinde 'fi Kelâmı'l-Arab' Neye Tekabül Eder?", *Eskiye* 48 (Mart 2023), 281-305.

⁹¹ İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*, 139.

⁹² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/84, 87.

⁹³ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, 20/466; Vâhidî, *et-Tefsîrül-basîd*, 17/174.

⁹⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/81.

⁹⁵ Rümânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halefullâh, Muhammed Zağlûl Selâm (Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1976), 76-77, 106; Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'an*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1997), 262.

⁹⁶ Şerîf el-Mürtezâ, *Emâlî*, 2/309.

azlığından dolayı lafızlar da az olur, anlam çok asil, yüce ise lafızlar da çok asil ve yüce olur, anlam zayıf, cılız ise lafızlar da zayıf cılız olur. Belki de bundan olsa gerek ki Câhız (öl. 255/869) veciz, muhtasar kelâmın, eksilteli söz ve yazınsal ürünlerin belîğ olduğu anlayışına karşı gelmiş, belîğ kelâmın gerçekte veciz, muhtasar yahut tam tersine uzun/mufassal kelâm değil, manası ve lafzı, anlamsal iç örgüsü ile dış örüntüsü birbirine denk olan, maksadı ifade etmede herhangi bir ziyade yahut noksanlığı olmayan kelâm olarak ele almıştır.⁹⁷ Bu yüzden, karinelerin delaletiyle ancak anlaşılabilir lafızlara cümlede yer vermek, çok kere bir noksanlık ve zaaf olarak değerlendirilmiştir.⁹⁸

Îcâz, itnâb, istiâre, tasrih, mecaz, hakikat vb. Kur'ân'da yer alan tüm bu sanatlar, bazı müfessir ve kelâmcılar tarafından ileri sürüldüğü gibi fesâhat ve belâgatta Arapların kendi aralarında maruf, mutat kelâm sınırlarını aşan, indiği dönemdeki dil ve üslûp özelliklerini kökünden sarsan⁹⁹ şeyler değildir. Tam aksine İbn Fâris (öl. 395/1004) ve diğer İslam bilginlerinin dedikleri gibi Kur'ân'da yer alan istiâre, temsîl, kalb, takdîm, te'hîr ve bunun dışındaki diğer sanatsal ve dilsel tüm özellikler, o dönem Arapların filolojik âdetlerindendi.¹⁰⁰ Dolayısıyla bu sanatsal özellik, Kur'ân'ı mucize (aciz bırakan) bir kelâm yapan, semaya özgü bir vasıf olmaktan öte, genelde tüm toplum ve dillere, özeldense o dönem Arap fesâhat ve belâgatına ait edebî özelliklerdendi. Arapların kendi dilinde mevcut bir özellik üzere tenezzül etmiş ilâhî kelâmdaki bu üslûbun, Kur'ân'ın îcâz ve itnâb özelliğinin diğer beşeri, edebî türlerden kendisini ayırt eden bir meziyet olarak kabul edilmesi doğru olmayacaktır. Çünkü bugün biz dolaylı muhataplar için Kur'ân metninin problematik yapısal özelliklerinden biri de ondaki bu mücez, muhtasar, mahzûf ve muzmar söz dizgeleridir. O bakımdan Kur'ân üslûbunun bu problematik yapısından dolayı tefsir kitapları ve mealler bu eksilteli isim, fiil, harf, ibare ve ifade boşluklarını takdir ve tayin uğraşlarıyla hatta ihtilaflarıyla doludur.

Tefsir metinlerine şöyle bir göz atıldığında, müfessirlerin konuşma metninin bu boşluklarını doldurma gayretiyle hemhal olduklarının dikkatlerden kaçması mümkün değildir. Çünkü bu yapı, dolaylı muhataplar için Kur'ân'ın sade, anlaşılır, yalın bir metin olma özelliğini ortadan kaldırmakla kalmamakta aynı zamanda binlerce yıldır bu yönüyle metni müfessirlerin elinde bir yapboza da dönüştürmektedir. İşte metni bir sorunsala dönüştüren bu mahzûf, muhtasar ve muzmar ifadelerin nedeni, ilâhî kelâmın tarihsel, yerel, lugavî antropolojik bir yapı üzere oturtulmuş olmasıdır, daha doğrusu tarihsel muhatapların yani 7. yüzyıl Hicaz bölgesi muhataplarının anladığı varsayılarak kelâmın tahfif ve teshili için söylevde hazif, îcâz, ihtisâr ve izmârın yapılmış olmasıdır. Üstelik cahiliye dönemi edip, şair, kâhin, hatip ve vasilerin görmedikleri, bilmedikleri bir sözlü ve yazın üslûbu da değişti Kur'ân. Kaldı ki muhatapların bilmediği, duymadığı, kullanmadığı ve aşına olmadığı bir şeyden bahsetmiş olurdu ki bu da belîğ bir kelâm yani yere, zamana ve muhataba, muktezayı hâle uygun bir kelâm için söz konusu edilemez.

⁹⁷ bk. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beirut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423), 1/18.

⁹⁸ Demirbaş, "Kur'ân'da "Lâ" Edatının Hazfı ve Meallerdeki Çevirisi", 48; Kaçar, *Hazif Üslûbu Açısından Meallerin Değerlendirilmesi*, 265; "Türkçe Meallerin Eksilteli Kullanımlar (Hazif Üslûbu) Açısından Değerlendirilmesi", 170.

⁹⁹ bk. Bâkîllânî, *İcâzül-Kur'ân*, 38, 70; Reşid Rızâ, *Tefsîrül-Kur'âni'l-hakîm* (Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1990), 5/238.

¹⁰⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 19; Suyûtî, *el-Müzhir*, 1/254.

O hâlde Kur'an'ın belîğ ve veciz/muhtasar üslûbu, sanıldığı/ileri sürüldüğü gibi belâgat ve fesâhatta o dönem Arap âdeti ve örfünü delip geçen ya da Arap kelâm türlerine ve kalıplarına, nazım, nesir, şiir, hutbe, seci, recez, hezec, karîz, mebsûd, makbûz ve müzdevic usullerine muhalif, bunlardan farklı bir özellikte¹⁰¹ değildir. Daha doğrusu i'câz teorisyenlerinden Kâdî Ebû Bekr el-Bâkillânî'nin iddia ettiği gibi onun nazmı, telif, tertip ve tanzimi Arap kelâmındaki mutat/bilinen tüm nazım biçimlerinin dışında ve onların hitap üslûplarından farklı¹⁰² mevcut lugavî âdet ve alışkanlıkları nakzeden, lugavî örfü delip geçen, onu aşan türden bir kelâm,¹⁰³ fesâhat ve belâgat konusunda âdet sınırından çıkan, örfü delip geçen aralarındaki mutat kelâm sınırlarını aşan bir kelâm¹⁰⁴ değildir. Tam tersine Taberî'nin dediği gibi manası, Arapların kendi aralarında kullandıkları kelimelerin anlamalarına muvafık, sözdizimi, nazmı, sitili, zahiri ifade ve ibareleri Arap kelimelerine, biçimine mülaim (uygun) olması zorunlu (*vacip*) olan bir kitaptır.¹⁰⁵ Daha doğrusu İbn Aşûr'un belirttiği gibi Arap söz ustalarının kendi aralarında birbirleriyle yarıştıkları ve karşılaştıkları edebî üslûpta bir kelâmdır.¹⁰⁶ O bakımdan cinlerin ağzından dile getirilen hayranlık veren, kendisine hayret edilen bir Kur'an/قُرْآنًا عَجَبًا¹⁰⁷ ifadesinden hareketle, Kur'an'ın o dönem Arap kelâmında mutat (bilinen, aşına olunan) hitap yapılarından farklı ve başka bir telifle ortaya çıktığını¹⁰⁸ ileri sürmek de doğru değildir.

Allah, vahyin indirildiği dönemin insanların dili kullanımları üzerinden hitap etmiştir. Zaten Allah'ın konuşması, insanlar arasında şöret olmuş, onlar tarafından izlenen yol ve yöntemlerin dışına çıkmış olsa idi ya da görmedikleri, bilmedikleri, anlamadıkları bir tarz da gelmiş olsa idi her hâlükârda yadsınmış ve dolayısıyla da ilâhî kelâm maksadına, hedefine ulaşmadan en baştan akamete uğramış olurdu. Bunu iddia edenler ya İslam öncesi, Arap nazım ve nesir türü yazımsal ürünlerin fesâhat ve belâgatına malik değiller ya da bunu -ki büyük olasılıkla- salt Kur'an'ın nazmını takdis, tazim ve tenzih, geçmiş ise tahkir amaçlı ileri sürmekte. Daha doğrusu, bu durum, onun üslûp, nazım ve evzânını (ritmik yapısını) tıpkı Hz. Musa'nın elinin parlaması, asanın yılanı dönüşmesi ya da ateşin Hz. İbrahim'i yakmaması gibi alışlagelen, âdeti delip geçen bir mucize olarak kabul etmelerinden ileri gelmektedir. Şöyle ki kalkıp bir yandan Kur'an'ın mevcut Arap ifade ve üslûbunu delip geçtiğini iddia edeceğimiz öte yandan da Kur'an ya da şu âyet 7. yüzyıl Araplarının dil, üslûp ve ifade kalıpları, onların dili kullanım âdetleri üzere hatta onların nezdinde ve zihninde en meşhur ve en yaygın anlamlar üzere nazil olmuştur¹⁰⁹ diyeceğiz; bu olur şey değildir. Aynı şekilde bir yandan

¹⁰¹ Kur'an üslûbunun harikulâde (*hârikun 'ale'l-âde*) bir özellikte olduğu konusunda bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-erab*, 18/304; Suyûtî, *el-İtkân*, 4/3, 18; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 1/31.

¹⁰² Bâkillânî, *İ'câzü'l-Kur'an*, 50, 286; Müfessirler tarafından ileri sürülen benzeri izahlar için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/98; Suyûtî, *el-İtkân*, 4/9; Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, 5/236.

¹⁰³ Bâkillânî, *İ'câzü'l-Kur'an*, 287.

¹⁰⁴ Bâkillânî, *İ'câzü'l-Kur'an*, 70; Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*, 5/238.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 1/12.

¹⁰⁶ Muhammed et-Tâhir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnisîyye, 1984), 1/121.

¹⁰⁷ el-Cin 72/1.

¹⁰⁸ İbn Fûrek, *Tefsîru İbn Fevrek*, thk. Süheyime binti Muhammed (el-Memleketü'l-'Arabîyyetu's-Sûdiyye: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 2009), 3/58.

¹⁰⁹ bk. Câhiz, *el-Hayavân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 4/297; 3/195; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 15/321; 18/453; Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîd*, 1/175; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kâhire:

Arap böyle kullanıyordu işte bu nedenle âyet, bu ifade ile indirilmiştir, Allah beşer diliyle konuşmuştur yahut Kur'ân seciye, şiire onların vezinli, kafiyeli, makta ve fâsılalı kelâmlarına benziyor diyeceğiz; öte yandan seci, şiir, nesir, nazım ve hitabe değildir diyeceğiz. Elbetteki bu, kabul edilir bir durum değildir. Hiç şüphe yok ki Kur'ân'ın i'câzı, lugavî yönden değildir. Çünkü Kur'ân, kelime ve lafızlarında, cümlelerin terkiib, telif ve tertibinde o dönem Arapların ma'hûd ve me'lûf lugavî kanunlarının ötesine çıkmamıştır. Onun kelimeleri, Arap harflerinden mürekkeptir, âyet ve cümleleri onların kelime ve terkipleriyle telif edilmiştir. Kur'ân'ın lafızlarında ve söz dizgelerinde o dönem Arapların bilmedikleri ve sarılmadıkları bir yol, yöntem yok ki onların lugavî takatlerinin üstünde gelmiş olsun. İlahi hitap, 7. yüzyıl Arap lugatının kanun ve hususiyetlerini bir yöntem ve üslûp edinmiştir. O bakımdan Kur'ân'ın yapısal sorunlarını ya da filolojik ve morfolojik mükemmelliklerini ilâhî kaynağında değil beşeri, tarihsel ve bölgesel dilinde ve doğasında aramalıyız. Nitekim erken dönemden itibaren “*Müşkilü l'râbi'l-Kur'ân*” başlıkları altında kaleme alınan eserler de aslında onun bu söz dizimsel sorunlarını, problematik doğasını çözmeye yönelik çabanın ürününden başka bir şey değildir.

Kısaca İbn Fâris'in dediği gibi, genel olarak tüm milletler, özellikle de Araplar için söz konusu olan kelâmı ifade, te'kit ve hazifler, lafzın vezni, veznin ölçüsü, matla'ların kolaylığı, maktaların değişimi vb. tüm bu özellikleri, hatta Arabın nazım ve nesir ifadelerinde, dili kullanım âdetlerinde çok yaygın olmayan şeyleri bile Kur'ân bünyesine almıştır.¹¹⁰ O bakımdan Kur'ân'ın nazmı ve nesri, edebî ve biçimsel özellikleri, ilâhî kelâm oluşu çerçevesinde değil, o dönem Arap dili ve filolojik yapısıyla, daha doğrusu edebî anlatı kültürüyle izah edilmelidir. Çünkü Kur'ân o dönemin dil, düşünce ve mantık kalıplarında nazil olmuştur. Nitekim İslam bilginleri, kelâmın muhatabın nezdinde popüler söylev ve yazın biçimine göre, yani muktezayı hâle, kelâmın içinde geçtiği şart ve koşullara göre şekillenmesini, mütakellimin anlam ile dinleyici kitlenin idrak düzeyleri, hâl ve durumları arasında dengeyi gözetmesi gerektiğini belâğatın/beliğ bir kelâmın olmazsa olmaz özelliklerinden addetmişlerdir. Bu yüzdendir ki mütakellim, her bir tabaka için ayrı bir kelâm ve her bir hâl için ayrı bir makam ortaya koyar.¹¹¹ Belîğ bir kelâmın muktezayı hâle uygun olması kaçınılmaz olunca, 7. yüzyıl Arap coğrafyası zemininde bedevî/ümmî çöl topluluklarına, onların akıl yapılarına hitap edecek kelâmı bugün 21. yüzyıl topluluklarına hitap edecek kelâmın aynı olmasını beklemek her şeyden önce

Mektebetu Vehbe, ts.), 1/156; Muhammed Bahaeddin Yüksel, “Tefsir İlmine Dair Özgün Görüşleri Bağlamında Hicri Üçüncü Asırda Bir Portre: Cahız Örneği”, *Hicri Üçüncü Asırda İslâmî İlimler*, ed. Hidayet Aydar vd. (İstanbul: IKSAD, 2023), 147-148; Kur'ân, 7. yüzyıl Arapların sözcük, lafız ve terkiplerine yeni anlamlar yüklemiş değildir. Nitekim beyan ilmi otoritelerinden Kadı Abdulcabbar da muhatabların zihninde delaletleri açık ve belli olan lafızlara yeni anlamlar yüklenmesini doğru bulmamıştır. Ona göre var olan lafız ve sözcüklere yeni anlamlar yüklemek doğru değildir. Sıfat isimleri ve ibareleri kendi anlamlarında kullanmak zorunludur. Lafızları delalet ettikleri anlamları dışında kullanmak caiz değildir. Çünkü bu durumda hem söz ve hem de sözün anlamı bozulur, delalet eden ile delalet ettiği şey arasındaki bağ karmaşıklaşır sonuçta söz manasız boş bir söz hâline gelir. Bir anlam taşıyan sırf bir şeye lakap olarak kalmayan bir ismin kendi anlamı dışında kullanılması iyi/doğru değildir. bk. Kâdî Abdulcabbar, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* (Kahire: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1960-1961), 8/36; 7/17; 5/187.

¹¹⁰ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Ahlâku'l-vezîreyn*, thk. Muhammed b. Tâvîl et-Tancı (Beyrut: Dâru Sâdir, 1992), 448.

¹¹¹ Cahız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/18.

*kellimu'n-nâse 'alâ kaderi 'ukûlihim*¹¹² (sevk edildiği insanların akıl ve idrak düzeylerine, kültürel antropolojilerine uygun olma) ilkesine ters düşecektir.

Dolayısıyla hitabe, emsâl, muhâverât, mufâhara, münâfere, cedel/tartışma, çekişme vb. o dönem Arap edebî söz türlerini ve bunlara ait bir üslûbu içermekle birlikte, Kur'an'ın, genel olarak iki edebî türde (nazım-nesir) teşekkül etmiş bir hitap/metin olduğu görülür. Mekkeli Araplara hitap eden bölümlerde şiir, nazım, vezinli ve kafiyeli söz söyleme sanat ve zevki popüler olduğundan dolayı bu bölgeye özgü söylev daha ziyade aruzlu, vezinli, veciz süslü kelâm olarak teşekkül etmiştir. Tam tersine hitap Medinelilere, İsrailoğullarına dönüşünce durum değişmiştir. Hitabın türü veciz nazımdan uzun uzadıya devam eden nesire kaymıştır. Kur'an'ın üslûp ve anlatımının çevresel şart ve koşulların etkisinde kaldığı, Mekke ve Medine gibi farklı edebî kültürlerin etkisinde üslûbunun şekillendiği görülür. Söz gelimi, şiir ve nazımın, vezin ve ölçülü sözün sanat kabul edildiği Mekke kültür vasatında genel olarak kısa süslü nazım biçimine; kültür, aydınlanma, hukuk, yasa bilgisi ve nesrin hâkim olduğu Medine toplumunda ise süslü nesir biçimine bürünmüştür. Câhız'ın dediği gibi Allah, Mekkeli Araplara ve bedevilere hitap ettiğinde kelâmî îma, işâret, hazf, îcâz ve ihtisârla yani muhtasar manzum yapıda ortaya koymuş, tersine Medine'de İsrailoğullarına hitap ettiğinde yahut onlardan tahkiye yapıldığı zaman mufassal mensûr yapıda kelâmî yayıp uzatmıştır.¹¹³ Bu durum, yani bir yerde veciz, muhtasar, mücez diğer yerde itnâb olarak kelâmî getirmek, muhatapların kelâmî kavramalarını sağlamada mübalağa yapmak, anlamlarını tasvirde genişliğe gitmek, bu anlamları lafızlarla süslemek idi. Çünkü Yahudiler, Araplar gibi selîka sahibi değildiler. Beyan türünden hikmetlerinde, onlar gibi değillerdi. Bu nedenle kelâmın terkiibinin birbiriyle uyumsuzluğu, harflerin telaffuz zorluğu ve tabii lugavî boşluk ile mukâvemet etmeksizin, Allah kendi sünnetini yerine getirmez. İşte bu nedenle ilâhî hitap, hazf, söz diziminde anlamın ortaya çıkması için harici delile yönelme, anlamlı bakış, kendisiyle esinlenen işâret, mühürlü kelimeler vb. ile yetinmek türünden Arap kelâm âdet ve sünnetleri üzere cereyan etmiştir.¹¹⁴

Dihlevî'nin (öl. 1176/1762) sûrelerde seci ve nesir gibi farklı tür üslûplara ilişkin açmış olduğu başlıkta kimi sûrelerin Arap hatiplerin, belâgat ve hikmet ehlinin hitabe usulü üzere vezinli ve kafiyeli geldiği; kimilerinin de insanların aralarındaki diyaloglar gibi herhangi bir şeyi gözetmeksizin Arap risale (süslü nesir) usulü üzere nazil olduğu¹¹⁵ yönündeki ifadeler de bunu teyid etmektedir. Dolayısıyla Mekkeli Arapların aksine bu ve buna benzer şeylerden dolayı, Yahudilere ve Medineli Araplara hitaplarda tekrar, sözü uzatma ve şerh gerekli idi. Medine dönemi hitapların edebî yapısındaki uzun uzadıya sözlerin, tekrarların ve şerhlerin varlık sebebi de işte bu İbrani-Arap sözlü, edebî kültürü olsa gerektir. Çünkü Mekkeli Araplar, fesâhat ve az sözle çok manayı ifade etmede Yahudilerin fevkinde idiler. O bakımdan Kur'an üslûbundaki bizi şaşkırtan mücez ve muhtasar nazımdan mufassal nesre

¹¹² Bedrüddîn el-'Aynî, *'Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, ts.), 2/204.

¹¹³ Câhız, *el-Hayavân*, 1/64; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beirut: el-Mektebetü'l-Unsuriyye, 1419), 193; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sâ' fi sinâ'ati'l-inşâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 6/285; Mustafâ Sâdik er-Râfî, *İcâzü'l-Kur'an ve'l-belâğatü'n-nebeviyye* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2005), 135.

¹¹⁴ Râfî, *İcâzü'l-Kur'an*, 135.

¹¹⁵ Veliyyullâh ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebir fi usûli't-tefsîr*, çev. Süleymân Hüseyin en-Nedvî (Kâhire: Dâru's-Sahve, 1986), 157-158.

yönelen bu ani değişim, mevzu ile ilgili değil, daha ziyade mekân ve muhataplarla alakalıdır. Nitekim Câhız, ilâhî hitaptaki bu değişimi, muhataplardaki söz ve yazın âdet ve alışkanlıklarıyla ilişkilendirmiştir. Ancak belâgat şartlarından kabul ettiği en iyi kelâmın/sözün, garip vahşi kelâm ile adi, bayağı ve sıradan kelâm arasında yer alan fasih kelâm ve yine îcâz ile itnâb söz arasında bir yer işgal eden kelâm olduğunu dile getirmeyi de ihmal etmemiştir.¹¹⁶ Kanaatimizce Câhız'ın bu yaklaşımına göre Kur'ân'da veciz ve itnâb özelliğinde olan söz dizgeleri, lafız-mana denkliği olmadığından belâgat açısından en iyi/en güzel (*ahsen/ecved*) ve en beliğ düzeyde kelâm olma özelliğinden uzak olduğu anlaşılıyor. Bunun da nedeni, ilâhî hitabın mesajının evrensel ancak biçim ve üslûbunun içinde bulunulan dönemi, mekân ve mahâlî, muhataplarının edebî zevk ve beklentilerini hesaba katmasından daha doğrusu beşeri, yerel ve tarihsel olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Kur'ân'ın eksilteli, hafifli ifade yapılarının 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Araplarının dili kullanım âdetleriyle, edebî zevkleriyle, onların lugavî kültürel antropolojik yapılarıyla ilişkisini, tefsir, lugat, edebiyat ve belâgat literatüründen hareketle ele aldığımız bu çalışma neticesinde, onun dönemin edebî anlatı zevkiyle irtibatlı olduğu çok açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Çünkü onun hazif, îcâz, ihtisâr ve izmârlı söz yapılarını müfessirlerin özellikle de dilbilimci ve belâgatçıların semâvî/lâhûtî kaynağıyla, aşkın bir üslûp ve ifadeyle ilişkilendirmekten daha ziyade, beşerî/nâsûtî bir yapıyla yani 7. yüzyıl Hicaz bölgesi Arapların dili kullanım zevk ve âdetleriyle, onların lugavî antropolojik durumlarıyla ilişkilendirdikleri görülür. Bu türden sözü eksilteli kullanmanın, az sözle çok şey ifade etmenin yahut tam tersine çok lafızla az mana ifade etmenin *sünenü'l-Arap* (Arapların âdetlerinden), ve *'âdetü'l-Arap* (Arap âdetlerinden) olduğunu, dolayısıyla Allah'ın onların görmedikleri, bilmedikleri, kullanmadıkları, alışkın ve aşına olmadıkları bir hitap yapısıyla değil, tersine onların lugavî sünnetlerine uygun konuştuğunu/hitap ettiğini ısrarla vurgulamayı ihmal etmemişlerdir.

Kur'ân'da yer alan bu ifade yapıları, dilbilimcilerin ısrarla vurguladıkları gibi Arapların filolojik âdetlerinden başka bir şey değildir. Allah, lugavî antropolojilerine muvafık bir şekilde Mekkeli Araplara ve bedevilere hitap ettiğinde bölgesel, yerel, mahalli dil ve üslûpları üzere kelâmı îma, îşâret, hazf, îcâz ve ihtisârla yani muhtasar manzum yapıda ortaya koymuş, fakat Medine'de İsrailoğullarına hitap ettiğinde yahut onlardan tahkiye yapıldığı zaman mufassal mensûr yapıda kelâmı yayıp uzatmıştır. Bu nedenle Kur'ân ifadelerinin îcâz/hazif yahut itnâb özelliğinde aşkın, müteâl, harikulâde bir durum, bir hikmet ve sır aramanın yahut bunu ilâhî üslûbun bir özelliği veya onun bir mükemmelliği ya da noksanlığı olarak görmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Bu yüzden onun dil ve anlatım yapısını, yapısal sorunlarını ya da filolojik ve morfolojik mükemmelliklerini i'câz teorisyenlerinin yaptıkları gibi semâvî, lâhûtî, müteâl, aşkın doğasında değil, tersine tıpkı kadim geçmişimizde husûsen edebiyat ve lûgat ehlinin yaptığı gibi nâsûtî/yerel doğasında, beşeri, tarihsel ve bölgesel dilinde özellikle de 7. yüzyıl Hicaz Arapların dil antropolojisi havzasında ele almanın, daha yerinde bir uğraşı olacağı ve anlaşılmasına daha fazla katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

¹¹⁶ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/18.

Kaynakça/ References

- 'Avtebî, Seleme b. Müslim. *el-İbâne fi'l-luğati'l-'Arabiyye*. thk. *Abdulkerîm Halife* vd. 4 Cilt. Saltanatu Ammân: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1999.
- 'Aynî, Bedrüddîn. *'Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, ts.
- 'Ukberî. *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'an*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 2 Cilt. Haleb: Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şerikâhu, ts.
- 'Ukberî. *Şerhü dîvâni'l-Mütebbî*. thk. Mustafâ es-Sakâ vd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1978.
- Alevî, Yahyâ b. Hamza. *et-Tırâzu li-esrâri'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1423.
- Askerî, Ebû Hilâl. *es-Sinâ'ateyn*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1419.
- Bağdâdî, Abdulkâdir. *Hizânetü'l-edebe ve lübbu lübâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hânecî, 4. Basım, 1997.
- Bâkillânî. *İ'câzü'l-Kur'an*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakar. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 5. Basım, 1997.
- Bâkûlî, Alî b. el-Huseyin. *İ'râbü'l-Kur'an el-mensûb li'z-Zeccâc*. thk. İbrâhîm el-Abyârî. Kahire-Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, Dârü'l-Kütübi'l-Lübnâniyye, 4. Basım, 1420.
- Câhız. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423.
- Câhız. *el-Hayavân*. 7 Cit. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1424.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Cemâ'atün mine'l-'ulemâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1983.
- Demirbaş, Servet. "Kur'an'da "Lâ" Edatının Hazfı ve Meallerdeki Çevirisi". *ULUM: Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (2022), 43-64. <https://doi.org/10.54659/ulum.1119811>
- Duranti, Alessandro. *Dilbilimsel Antropoloji*. çev. Mehmet Gürlek. İstanbul: Kesit Yayınları, 2019.
- Ebû Hayyân, et-Tevhîdî. *Ahlâku'l-vezîreyn*. thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1992.
- Ebû Sa'd el-Âbî. *Nesrû'd-dürri fi'l-muhâdarât*. thk. Halîd Abdulğani Mahfûz. 7 Cilt. Beyrut-Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.
- Ekinci, Kutbettin. *Kur'an'da Hazf*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Ergüven, Şahabettin. "Arapçada Kesretü'l-İsti'mâl Gerekeşiyle "Re'â" Fiilinden Hemzenin Kural Dışı Hafzedilmesi Olgusu". *Kilitbahir Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 43-73. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3714207>
- Hafâcî, İbn Sinân. *Sırrü'l-fesâha*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1982.
- Halabî, Abdulgafur Ahmed. *Nahiv ile Belağatta Harf-i Cerlerin Hafzedilmesi Olgusu*. Mardin: Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Hıdır, Muhammed Ahmed. "Âdâtü'l-'Arabi'l-Kavliyye fî Dav'î'l-Kur'âni'l-Kerîm". *Mecelletü'l-Buhûsi'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye* 6/3, 21-93.
- Hymes, Dell. "Objectives and Concepts of Linguistic Anthropology". *The Teaching of Anthropology*. ed. David G. Mandelbaum vd. United States of America: American Anthropological Association, 1963.
- Hymes, Dell (ed.). *Anthropology and Linguistics: Language and Culture in Society: A Reader in Linguistics and Anthropology*. New York: Harper, 1964.
- İbn 'Uşfûr, el-İşbilî. *Derâiru'ş-şî'r*. thk. es-Seyyid İbrâhîm Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Endülüs, 1980.

- İbn Abdi Rabbih. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Cinnî. *el-Hasâis*. 3 Cilt. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 4. Basım, ts.
- İbn Cinnî. *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. 2 Cilt. Beyrut-Lübân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Fâris. *es-Sâhibî fi fıkhi'l-luğati'l-'Arabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-'Arabi fi kelâmihâ*. b.y.: Muhammed Alî Bîzûn, 1997.
- İbn Fevrece, el-Burûcerdî. *el-Feth 'alâ ebi'l-feth*. thk. Abdülkerîm ed-Düceylî. Bağdâd: Dârü's-Şuûni's-Sekâfiyye el-Âmme, 2. Basım, 1987.
- İbn Fûrek. *Tefsîru İbn Fûrek*. thk. Süheyme binti Muhammed Saîd Muhammed Ahmed Buhârî. 3 Cilt. el-Memleketü'l-'Arabiyyetu's-Sûdiyye: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 2009.
- İbn Kuteybe. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut-Lübân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Masum. *Envâru'r-rabî fi envâ'il-bed'.* b.y.: y.y., ts.
- İbn Teymiyye, Takyuddîn. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 35 Cilt. el-Medînetu'Münevver: Mecmeu'l-Melik Fahd li-Tıbbâti'l-Mushafi's-Şerîf, 1995.
- İbnü'l-Cevâlîkî. *Şerhü edebi'l-kâtib*. thk. Mustafâ Sâdık er-Râfî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- İbnü's-Şecerî. *Emâlî İbni's-Şecerî*. thk. Mahmûd Muhammed Tanâhî. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1991.
- İmruu'l-Kays b. Hucr. *Dîvânu İmrii'l-Kays*. nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2. Basım, 2004.
- Kaçar, Halil İbrahim. "Türkçe Meallerin Eksilteli Kullanımlar (Hazif Üslûbu) Açısından Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/30 (2006), 169-189.
- Kâdî Abdulcabbâr. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. 16 Cilt. Kahire: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1960-1961.
- Kalkaşendî. *Subhü'l-A'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Kara, Osman. "Şart Cümlelerindeki Haziflerin Kur'an Çevirilerine Yansıtılması Sorunu". *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2021), 27-48.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.5506585>
- Kayravânî, Muhammed b. Ca'fer el-Kazâz. *mâ Yecûzu fi's-şâ'iri li'z-zarûreti*. thk. Ramazân Abdu'd-Tevvâb, Salâhuddîn el-Hâdî. Kuveyt: Dârü'l-'Arûbe, ts.
- Kaysî, Ebû Alî el-Hasen b. Abdillâh. *İzâhu şevâhidi'l-izâh*. thk. Muhammed b. Mahmûd ed-De'cânî. 2 Cilt. Beyrut-Lübân: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1987.
- Kazvînî, Hatîb. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 3. Basım, 1993.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî. haz. Halil Altuntaş Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kuşçuoğlu, Abdullah. "Hazf Kavramının Kur'ân ve Arab Dili Açısından Tahlili". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2019), 25-44.
- Mâverdî. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Muhammed Mûsâ. *Hasâisu't-terâkîb*. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 7. Basım, ts.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvahhâb. *Nihâyetü'l-erab fi funûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423.

- Öztürk, Uğur. *Arap Dilinde Hazf*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Râfî, Mustafâ Sâdık. *İ'câzül-Kur'an ve'l-belâğatü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 8. Basım, 2005.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Unmûzecü celîl fî es'ile ve ecvibe 'an ğarâibi âyi't-tenzîl*. thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1991.
- Reşîd Rızâ. *Tefsîrül-Kur'âni'l-hakîm*. 12 Cilt. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Rümmânî. *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Halefullâh, Muhammed Zağlûl Selâm. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 3. Basım, 1976.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr. *Fikhü'l-luğa ve sırrü'l-'Arabiyye*. thk. Abdurrezâk el-Mehdî. Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 2002.
- Sîbeveyh. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâneçî, 3. Basım, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Saîd. *Şerhi Kitâbi Sîbeveyh*. thk. Ahmed Hasen Mehdelî-Alî Seyyid Alî. 5 Cilt. Beyrût-Lübân: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2008.
- Suyûtî. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*. thk. Fuâd Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Suyûtî. *Mu'terekül-akrân fî i'câzi'l-Kur'an*. 3 Cilt. Beyrut-Lübân: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.
- Suyûtî. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1974.
- Sübkî, Bahaüddîn. *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamîd Hündâvî. 2 Cilt. Beyrut-Lübân: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Şahin, Ramazan. "Müteşâbih Ayetlerde Eş Anamlı Zannedilen Bazı Olumsuzluk Edatları ve Kâne'nin Muzârisinden Nûn'un Hazfı". *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2022), 209-254.
- Şentemerî, Ebü'l-Haccâc. *Eş'ârü's-şu'arâu's-sitteti'l-câhiliyyîn*, b.y.: y.y., ts.
- Şerîf el-Mürtezâ. *Emâli'l-mürtezâ*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1954.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmî'ül-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000.
- Uzun, Ayşe. "Taberî Tefsirinde 'fî Kelâmî'l-Arab' Neye Tekabül Eder?". *Eskiyeni* 48 (Mart 2023), 281-305. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1222380>
- Vâhidî. *et-Tefsîrül-basîd*. thk. Risâletü Doktora bi-Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Sûûd. 25 Cilt. Riyâd: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi, 1430.
- Veliyyullâh ed-Dihlevî. *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*. çev. Süleymân Hüseyin en-Nedvî. Kâhire: Dârü's-Sahve, 2. Basım, 1986.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. "Tefsir İlmine Dair Özgün Görüşleri Bağlamında Hicri Üçüncü Asırdan Bir Portre: Cahız Örneği". *Hicrî Üçüncü Asırda İslâmî İlimler*. ed. Hidayet Aydar vd. 150-165. İstanbul: IKSAD, 2023.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirân*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğevâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 3. Basım, 1407.
- Zerkeşî, Bedrüddîn. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957.